نامه علمی

آمایش سرزمینی: ضرورت یکسان‌سازی گفتمان سیاستی و تدوین یک سند جامع ملی در گام دوم انقلاب اسلامی

عطاالله پورعباسی، محمدحسین آیتی، زهرا خیری، علی اکبر حق دوست*

مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی/ خرداد ۱۴۰۰؛ ۲۱(۱۲): ۱۲۷ تا ۱۳۰

مقدمه

در سال‌های اخیر عبارت آمایش سرزمینی در ادبیات سیاست‌گذاری کشور به صورت مکرر مورد استفاده قرار گرفته است. این واژه برای اولین بار در سال‌های پیش از انقلاب اسلامی وارد گفتمان قانون‌گذاری کشور شده است و در سال‌های بعد نیز همچنان به عنوان یکی از اصول مهم مدنظر قانون‌گذاران و سیاست‌گذاران کشور قرار داشت تا آنجا که در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی کشور به عنوان یک قانون به دولت وقت تکلیف شد(۱).

اما رواج این اصل سیاست‌گذاری در نظام آموزش عالی خصوصا آموزش عالی سلامت کشور به دنبال تصویب سند آمایش سرزمینی آموزش عالی سلامت در شورای عالی انقلاب فرهنگی بود که بستر مناسبی برای سیاست‌گذاری تحول و نوآوری در آموزش علوم پزشکی فراهم نمود(۲).

به دنبال توسعه این اصل سیاستی سؤالی که در ذهن فرهیختگان جامعه در درجه اول طرح می‌گردد این که واقعیت عملی این مفهوم چیست و انتظار جامعه از آمایش سرزمینی در آموزش عالی چه باید باشد. یا به بیان دیگر مطالبات اجتماعی که قانون‌گذاران و مجریان قانون را ملزم به پاسخ‌گویی در قبال پیاده‌سازی این سیاست می‌نماید چیست.

پاسخ به این سؤالات، مستلزم نگاه به این مقوله از زوایای مختلف بوده که در قبال هر زاویه مواردی قابل توجه خواهد بود.

ابعاد آمایش سرزمینی در آموزش عالی

آمایش سرزمینی: اهرم توسعه عدالت در دسترسی به آموزش عالی

برخی از صاحبنظران ترجمان آمایش سرزمینی در عرصه آموزش عالی را بستری برای توسعه عدالت اجتماعی و تلاشی برای ایجاد دسترسی برابر آحاد جامعه به آموزش عالی می‌دانند(۳). به این معنا که تجمیع امکانات آموزش عالی در یک یا چند منطقه از کشور منجر به گسترش مهاجرت‌های درون کشوری شده و این مسأله با اصل عدالت در دسترسی در تناقض

* **نویسنده مسؤول:** دکتر علی اکبر حق‌دوست (استاد)، مرکز تحقیقات نظارت بر HIV/STI مرکز دانش منطقه‌ای و مرکز همکاری WHO برای نظارت بر HIV، مؤسسه آینده‌پژوهی در بهداشت، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، پردیس دانشگاه علوم پزشکی کرمان، کرمان، ایران. ahaghdoost@gmail.com

دکتر عطاالله پورعباسی (استادیار)، مرکز تحقیقات غدد درون ریز و متابولیسیم، پژوهشگاه علوم غدد و متابولیسم دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران. (atapoura@gmail.com)؛ دکتر محمدحسین آینی (دانشیار)، گروه طب سنتی، دانشکده طب سنتی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران. (ayatimd@gmail.com)؛ زهرا خیری دانشجوی دکترای تخصصی، مرکز نوآوری و ایده‌پروری، پژوهشگاه علوم غدد و متابولیسم، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران (elham.kheiry@gmail.com)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۳/۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۳/۷

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-07]

قرار دارد. لذا از جمله سیاست‌های مهم کشوری، توسعه کمی آموزش عالی در بستر جغرافیای ملی است. بر این اساس متولی نظام آموزش عالی سلامت موظف است زیرساخت‌های سخت افزاری و نرم افزاری لازم برای این توسعه را در مناطق مختلف کشور فراهم نموده و حتی منابع لازم از مناطق برخوردار به کم‌تر برخوردار سرازیر کند.

آمایش سرزمینی: بهره برداری از دانشگاه جهت توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی

مطابق نظر برخی کارشناسان برپایی دانشگاه در یک منطقه و کشاندن استطاله‌های آموزش عالی به آنجا با توسعه اکوسیستم‌های پیشایندی و پسایندی می‌تواند منجر به توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن منطقه گردد. کشور ما با توسعه فضای آموزش عالی غیر دولتی مانند دانشگاه آزاد اسلامی در مناطق مختلف تجربه چنین توسعه‌ای را دارد که خود مطالعه فراوانی را می‌طلبد. چالشی که چنین نگاهی با آن مواجه است بحث کیفیت آموزش عالی است؛ چرا که ممکن است جذابیت توسعه اکوسیستم‌های پیشایندی (توسعه فضاهای فیزیکی و سخت افزارها) و پسایندی (اشتغال زایی، توسعه صنعتی، تغییرات جمعیتی منطقه) آن میزان از اهمیت را داشته باشد که متولی امر به هر قیمتی و با هر کیفیتی مجاب به استقرار واحد آموزش عالی در منطقه گردد. بنابراین تعیین نقطه تعادل در میان این دو مقوله یکی از مهم‌ترین مسایل آمایش سرزمینی بر مبنای این نگاه است(٤).

آمایش سرزمینی: توسعه مأموریت گرایی در آموزش عالی

در کشور پهناوری مانند ایران با ظرفیت‌های مختلف منطقه‌ای و بومی می‌توان انتظار داشت که در هر منطقه با بهره‌مندی از این مزیت‌های نسبی، شاهد توسعه و تکامل گوشه‌ای از دانش و فناوری متناسب با آنها بود. به عنوان مثال ایران با دارا بودن سواحل وسیع در شمال و جنوب خود و با توجه به نقش سواحل در توسعه اقتصادهای محلی و ملی، یکی از کشورهای بزرگ با ظرفیت توسعه دانش‌های زیست دریایی است(٥). قاعدتاً توسعه چنین دانشی و تربیت نیروی انسانی متخصص در این حیطه به جای یک دپارتمان در یک دانشگاه بزرگ در پایتخت، باید در کنار سواحل کشور سامان‌دهی شده و منابع و زیرساخت‌های لازم برای تبدیل شدن به یک قطب جهانی تولید دانش و فناوری زیست دریایی باید در این منطقه متمرکز گردد. بنابراین یکی از مهم‌ترین نگاه‌های توسعه به مفهوم آمایش سرزمینی شناسایی ظرفیت‌های بومی و واسپاری مأموریت‌های ملی متناسب با آنها به مناطق آمایشی است.

آمایش سرزمینی: تعالی عزت ملی و مرجعیت علمی

در نگاهی جامع‌تر برخی از صاحب‌نظران هدف اصلی از پیاده‌سازی سیاست آمایش سرزمینی را تحقق مرجعیت علمی و به دنبال آن تعالی عزت ملی می‌دانند که همواره مورد تأکید مقام معظم رهبری نیز بوده است(٦). به این معنا که آنچه اهمیت دارد اصالت علم و به تبع اقتداری است که به دنبال سیادت علمی برای کشور حاصل می‌گردد. بر این اساس هر کوششی برای تحقق این اقتدار دانش محور با هر ابزاری مورد تأکید و پسندیده است. حال برای تولید دانش ناب، دستیابی به فناوری، تربیت نیروی انسای باید از همه امکانات و ظرفیت‌های ملی و منطقه‌ای بهره برد و اگر ظرفیت یا مزیت نسبی در منطقه‌ای می‌تواند در پیشبرد این هدف به کار گرفته شود، حتما باید در قالب سیاست آمایش سرزمینی لحاظ گردد.

الزامات سند جامع آمایش سرزمینی در حوزه آموزش عالی

بر اساس ترجمان‌های مختلفی که از سیاست آمایش سرزمینی در عرصه آموزش عالی وجود دارد می‌توان گفت که یکی از مهم‌ترین اقدامات متولی نظام آموزش عالی، تلاش جهت ایجاد گفتمانی واحد از مفهوم این سیاست است. تنها در این

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-07]

صورت است که گفتمان آمایش سرزمینی می‌تواند به عنوان یک اصل سیاستی مهم در اسناد بالادستی نظام مانند برنامه هفتم توسعه کشور وارد شده و کارکرد مناسب خود را نیز داشته باشد.

آنچه در این میان از اهمیت به سزایی برخوردار است این که فارغ از نوع نگاه به مفهوم آمایش سرزمین و با توجه به همه تعاریف موجود، همانطور که در شکل ۱ هم نشان داده شده، به نظر می‌رسد یک گفتمان جامع در این زمینه باید شامل این اجزا باشد:

- سرآمدی و مرجعیت: بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، کشور ما باید در چهل سال آینده به عنوان قطب علمی در جهان شناخته شود(٦). تجمیع کلیه امکانات ملی و بومی برای تحقق این فرمان از ضروریاتی است که اصل آمایش سرزمینی باید در خدمت آن باشد.
- مأموریت گرایی: توجه به مزیت‌های نسبی منطقه ای، شناسایی حیطه‌های اولویت دار ملی و واسپاری مأموریت‌های ملی متناسب این حیطه‌ها به مناطق آمایشی از مهمترین راهبردهای پیاده‌سازی این سیاست خواهد بود.
- برآورد و تحلیل نیروی انسانی: سند جامع آمایشی حتما باید الگویی به برنامه‌ریزان آموزش عالی ارائه دهد که بر مبنای آن بتوانند برای تدارک، تربیت و تأمین نیروی انسانی کشور برآورد منطقی داشته باشند(۷). چرا که در تحقق اهداف بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تربیت نیروی کار توانمند و متعهد از مهمترین راهبردهاست.

شکل ۱: الزامات طرح آمایش سرزمینی جامع در حوزه آموزش عالی

- توسعه شبکه‌های نخبگانی: سیاست شبکه‌سازی در کنار اصل آمایش سرزمینی می‌تواند برای بسیاری از چالش‌های نظام آموزش عالی کشور راهگشا باشد. سند جامع آمایش ضروری است راه‌کار متناسبی برای شناسایی نقاط پرورش نخبگانی و اتصال آنها در راستای هم افزایی نیروها ارائه دهد.
- رصد و رهبری اثربخش منابع: از مهمترین کارکردهای آمایش سرزمینی کاهش هزینه‌های نظام آموزش عالی از مجرای تأمین به موقع و به میزان منابع متناسب با کیفیت و کمیت خروجی نظام است. لذا رهبری اثربخش هزینه‌های نظام آموزش عالی از مهمترین اجزای یک سند جامع آمایش سرزمینی خواهد بود.

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-07]

نتیجه‌گیری

در نهایت ذکر این نکته ضروری است که آمایش سرزمینی یکی از مهم‌ترین سیاست‌های کشور است که در اسناد بالادستی متعددی به عنوان یکی از بسترسازهای توسعه درکلیه حیطه‌ها نیز به آن اشاره شده است. با توجه به تفاوت گفتمانی موجود میاد حوزه‌های سیاستی مختلف، همسان‌سازی ادبیات سیاستی آمایش سرزمینی در حوزه آموزش عالی از مهم‌ترین گام‌های تحقق این سیاست در عرصه آموزش عالی است که متولیان امر ضروری است توجه ویژه‌ای به آن داشته باشند. براین اساس نظام آموزش عالی سلامت کشور با پیاده‌سازی سیاست آمایش سرزمینی از سال ۱۳۹٤، تجربه ارزشمندی از این سیاست را پیش چشم متولیان امر نهاده است که با دستاوردهای قابل توجهی مانند مأموریت گرا نمودن دانشگاه‌های علوم پزشکی، تدوین سند برآورد توسعه نیروی انسانی متخصص حوزه سلامت، نظام توزیع و تخصیص منابع منطقه محور، توسعه زیرساخت‌های آموزشی در مناطق آمایشی می‌تواند به عنوان الگویی برای سایر بخش‌های نظام آموزش عالی کشور مورد بهره برداری قرار گیرد.

منابع

1. Kazemi Z, Naslseraji J, Yazdani SH. [Investigating And Explaining The Success Rate Of Implementation Of Territorial Planning Of Higher Medical Education]. Journal Of Medicine And Cultivation. 2020; 28(4): 26-40. [Persian]
2. Pourabbasi A, Akbari H, Akhvan A, Haghdoost A, Kheiry Z, Dehnavieh R, et al. Analysis Of Iran's National Medical Education Evolution And Innovation Plan Using The Michelle And Scott's Model Of Policymaking. J Adv Med Educ Prof. 2019 ; 7(1): 20–26.
3. Sarvar R, Esmaeilzadeh H. Land Use" Planning; The Tool Of Implementing Social Equity (Introduction For Land Use Planning Role In Implement Of Social Equity And Sustainable Development). Territory. 2007; 4(15): 75-88.
4. Hemmati R, Ghasemi V, Mansourinezhad E. Higher Education And Economic Development: A Comparative Study Of The Selected Countries Of The World. Journal Of Applied Sociology. 2020; 31(3): 15-18.
5. Zolfaghari H, Basati M, Mazloom K. [A Review On Climatic Capacities Of North And South Shores Of Iran For Expanse Beach Sport And Tourism Activities]. Geographical Planning Of Space. 2019; 9(31): 1-12. [Persian]
6. Pourabbasi A, Emami-Razavi S, Kheiry Z, Naghavi Alhosseini S, Larijani B. [Explaining The Position Of The "Second Step Of The Revolution" Statement Among Upper Documents Of The Islamic Republic Of Iran And The Implementation Of Its Concepts In The Medical Education System]. Teb va Tazkiye. 2019; 28(3): 1-10.[Persian]
7. Razavi SM, Khaleghnejad-Tabari A, Mortazavi-Tabatabaei SA, Rajabi M. [Defining The Extent Of Developing Postgraduate Degrees Of Medical Sciences Throughout The Country]. Journal Of Medicine And Cultivation. 2017; 26(1): 9-20. [Persian]

[Downloaded from ijme.mui.ac.ir on 2026-11-07]